

Dávid Péter (Szegedi Tudományegyetem)

Kísérlet egy erdélyi nemzeti narratíva megalkotására a XVIII. század végén¹

Bevezető

“A’ mi Hazánknak szüksége vagyon egy Ius Publicumnak diplomatice valo ki dolgozására; és én ugy gondolom, hogy minden Nemzetnek Magyarnek, Székelynek, Szásznak, Oláhnak s. a. t. Igasságainak ’s ezeket magokban foglaló Törvények Gökere a’ Régiségekben találhatik fel; ’s azokból lehet jól meg érteni”.

Ez az idézet az egyik legrepresentatívabb megfogalmazása annak a XVIII. század végén kibontakozó törekedésnek, amely Erdély népeinek nemzeti narratíváját a történetírás és ehhez kapcsolódóan a jogtudomány segítségével próbálja megalkotni. Az idézet egy, a korszak egyik legkitűnőbb szász történészéhez, Éder József Károlyhoz írt 1797 július 25 levélben található, a feladó pedig Aranka György, annak az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak a kezdeményezője és titoknokja, amelyik működésének második szakaszában főleg a történelemtudomány hatáskörébe tartozó tárgyakkal foglalkozott,² azok segítségével igyekezett megalkotni az erdélyi nemzetek narratíváit. Annak a kérdésnek a megválaszolása tehát, hogy hogyan is alakult ki, milyen eredményeket ért el a Társaság ezen a téren, egyszerre tartalmazhat a történettudomány, a művelődéstörténet, intézménytörténet és irodalomtörténet számára fontos, konstruktív megállapításokat. Az így létrejövő konstrukcióhoz szintén több, egymással rokonítható diszciplína szövegeit lehet felhasználni, így a téma kontextusának megképezésére emiatt is több lehetőség kínálja magát. Például kiindulhat a kutató a korszak más történetírói törekvések elemzéséből, hogy azokhoz képest határozza meg a Nyelvmívelő Társaság munkásságát, vagy lehetőség van egy, a kor politikai

¹ A dolgozat a Pro Renovanda Cultura Hungariae támogatásával készült. Ezúton is köszönöm továbbá a Vetésforgó konferencia résztvevőinek értékes tanácsait a dolgozattal kapcsolatban.

² Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságról l. JAKAB Elek, *Aranka György és az Erdélyi nyelvművelő és kéziratkiadó társaság*, Figyelő, 1884/VI, 161-175, 256-277, RUBINYI Mózes, *Az erdélyi magyar nyelvművelő társaság története*, MNy, 1911, 148-153, 204-210, PERÉNYI József, *Aranka György Magyar Nyelvművelő Társasága*, Athenaeum, Bp., 1918, JANCsó Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai*, Akadémiai, Bukarest, 1955, F. CSANAK Dóra, *Az Erdélyi Magyar Kéziratkiadó Társaság megalakulása*, MKSz, 1976, 333-349, *Aranka György erdélyi társaságai*, szöv. gond. UGRIN Aranka, bevezető, jegyzetek ENYEDI Sándor, Bp., Szépirodalmi, 1988, az Aranka-levelezéssel foglalkozott: Erről JANCsó Elemér, *Aranka György levelezése*, Akadémiai, Bukarest, 1947, újabban pedig KIRÁLY Emőke, *Aranka György levelezőtársai, avagy “a Társaság szeme, füle, keze, lába”*, in *Rodosz, Tanulmányok I., Nyelvek, szövegek, identitások*, T. SZABÓ Levente szerk., Kriterion, Kolozsvár, 2003, 137-150. A társaság korszakolása JANCsó Elemér nevéhez fűződik (i. m.), amit azután ENYEDI Sándor próbál meg az újonnan előkerült források segítségével árnyalni (i. m.).

beszédmódjainak vizsgálatából kiinduló elemzésre,³ stb. Ezen dolgozat mégis Erdély sajátos politikai helyzetéből igyekszik kibontani a Társaság történetírással kapcsolatos tevékenységét

1. Kezdetek

1.1. Az országgyűlés

Aranka György korai rajzolataiban, melyeket az 1790/91-es országgyűlés közönségének szánt, a Nyelvmívelő Társaság feladatai között nem szerepel az oklevelek gyűjtése és a politikai jogi problémák megoldása.⁴ Ekkor a nemzeti identitást leginkább meghatározó jelenséget a magyar nyelvben látja, ezért Bessenyei és Révai nyomdokán, valamint külföldi kezdeményezések hatására egy szótár és egy grammatika kidolgozását tartja elsődleges feladatnak. Még *Az erdélyi kézírásba lévő történetírók kiadására felállítandó társaságnak rajzolata a három nemzetbeli méltóságos fő rendekhez*⁵ című írásában sem gondol Aranka az oklevelek gyűjtésére, és hogy azok szerint kéne az erdélyi nemzetek jogait megállapítani. Első nyilvános felbukkanása ennek a nézetnek talán az 1796-ban megjelent *A Magyar Nyelvmívelő Társaság munkáinak első darabja* című kiadványban található, ahol a Nyelvmívelő Társasággal egy időben létező Kéziratkiadó Társaság céljait leíró cikkelyben leírja milyen kéziratok után kutatnak:

*“vagy a haza alkotmányát, vagy a diplomátikát, vagy pedig mint elmedarabok tudományokat, mesterségeket és nyelvet illetők; mindezek azt érdemlik, hogy egybeszedessenek”.*⁶

Alább megemlékezik Kovachich Márton György munkásságáról, aki szintén oklevelek kiadásában jeleskedett, és aki a Nyelvmívelő Társaság történeti “osztályának” egyik legfontosabb személyisége (Aranka személyes barátja, a titoknok halála után ő kéri fel Székely Mártont a Tudományos Gyűjteményben is megjelent Aranka-életrajz megírására).⁷ Ehhez hozzáfűzi, hogy az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság is ugyanebben a témában dolgozik,

³ Egy ilyen elemzést végez számomra nagyon inspiratív cikkében BÍRÓ Annamária, *Vita vagy önreprezentáció?*, in: *Az emberarcú intézmény, Tanulmányok Aranka György köréről*, EGYED Emese szerk., Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2004, (Erdélyi Tudományos Füzetek 249, Aranka György gyűjteménye I.) 97-130.

⁴ Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság megalapítására felhívó rajzolatok szövegét közli ENYEDI-UGRIN, 1988.

⁵ ENYEDI-UGRIN, 1988, 60-68.

⁶ U. o., 167.

⁷ Aranka és Kovachich levelezéséből: FERENCZY, 1878, 145-154, ENYEDI, 1994, 142-159., az Aranka-életrajz: SZÉKELY Márton, *Méltóságos Aranka György Úrnak élete*, Tudományos Gyűjtemény, 1818/12, 68-91. (interneten a www.kiad.hu adatbázisban)

és legfőbb óhaja: “lenne erdélyi Kovachich”.⁸ Ekkor az erdélyi magyarság identitását már főleg nem a nyelv által, sőt nem is a Magyarországhoz való (elsősorban nyelvi) baráti viszony megalkotásával akarja létrehozni, hanem egy Erdély múltját és az abból levezethető nemzeti jogokat leíró történet által, amely Erdély magánügyének tekinthető, és amely a magyarság (köztük a székelység) identitását a többi erdélyi nemzethez viszonyítva alkotja meg.

Ennek egyik legfontosabb előzménye az 1790/91-es országgyűlés, amelyik után lényeges kérdéssé válik: melyik nemzet tudja történetileg is alátámasztani jogi követeléseit. II. József uralkodása alatt már kezdenek kialakulni ennek előzményei, de a nemzeti surlódások igazi terepe az 1790/91-es országgyűlés lesz. Benkő József *Transsilvania specialisa* megőrizte azt a történetet, amely szerint II. József a három nemzet hazájának területére lépve azt mondta, ahogyan a Benkő által idézett Daniel Flitsch írja versében Erdélyben két nemzet létezik, jó és rossz, és ő azt szeretné, ha csak egy lenne, de az jó:

“Giebt es nur (Caesar spricht) zwo Nationen,
Die eine böß, di andere gut;
So seydt, ihr vielen die hier wohen,
Nur eine! – aber gut.”⁹

Ebből a történetből is látható a kalapos király egyneműsítő törekvése, amelyik nem törődik a nemzeti jogokkal, ugyanolyan állampolgárként kezel minden alattvalót. Nem csoda hát, hogy a császár halálakor a Magyarországon (és a birodalom más részein is) oly nagy méreteket öltött nemzeti felbuzdulás Erdélyben is talajra tud találni.¹⁰ Az országgyűlésen minden nemzet egyetért abban, hogy a II. József előtti állapotokat vissza kell állítani. A Diploma Leopoldinum lesz az a közös nevező, amelyet alapul véve megindulhat a nemzetek párbeszéde az országgyűlésen, amit a későbbiekben a kölcsönös meg nem értés fog jellemezni. A leopoldi diploma visszaállításán kívül a magyar és szász képviselőknek talán csak abban egyeznek nézeteik, hogy a Supplex Libellus Valachorumot, a románok azon törekvését, hogy a nemzetek közé vétessenek, el kell utasítani. A Nyelvmívelő és a Kéziratkiadó Társaság felállítását sem támogatják a szász küldöttek.¹¹

⁸ ENYEDI-UGRIN, 1988, 171.

⁹ BENKŐ, 1999 II., 110.

¹⁰ BENDA Kálmán sokat idézett cikkében foglalkozik az 1790-es év nemesi mozgalmával, BENDA Kálmán, *A magyar nemesi mozgalom 1790-ben*, in, u. ö., *Emberbarát vagy hazafi?, Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*, Gondolat, Bp., 1978, 64-104.

¹¹ JAKAB, 1884, 168.

1.2. A *Supplex Libellus Valachorum* és Anonymus “meséje”

A *Supplex Libellus Valachorum* azzal próbálja alátámasztani a románság jogai követeléseit, hogy bebizonyítja, a románok a legrégebbi lakosai Erdélynek, lévén hogy ők a római nép leszármazottai, akik a magyar nép megérkezése után bírtak bizonyos jogokkal, de az idők folyamán ezektől a kiváltságoktól megfosztották őket.¹² A folyamodvány mellé Bolla Márton és Éder József Károly tesznek jegyzeteket, melyekben történetírók adatai alapján bizonyítják a román követelések alaptalanságát. Bolla még elfogadja, hogy a magyarok bejövetele előtt valóban éltek Erdélyben “oláhok”, Éder viszont ezt az Anonymustól származó megjegyzést is történetietlennek tartja.¹³

Anonymus már ebben a korban kérdéses hitelességű munkájával Aranka is foglalkozott, sőt magyarra is lefordította.¹⁴ Éder József Károlyhoz írott már említett levelében azt írja Anonymus művéről:

“fogjuk a’ Béla Notáriusához, ne légyen örökké a’ Veszekedés almája a’ Tudosok és Nemzetek közt. A’ Magyar mintégy betsületének tartya azt a’ Szegény Könyvet oltalmazni; más Nemzetbéli tudos nem tartya illendőnek barátságért a’ feketét Fejérnek mondani. Elé állanak némely Tudosok ’s igen éles meg hegyezett pennával nyulván a’ dologhoz, háborut tsinálnak. Vallyon nem lehetne é nekünk meg próbálni, ezeknek a’ kérdés alatt lévő dolgoknak vizsgálásába hideg vérrel ereszkedni...”¹⁵

Aranka ezen idézetéből látszik, hogy problematikusnak tartja a *Gesta Hungarorumot*, de azt mindenképpen elismeri, hogy az a magyar nemzeti identitás meghatározásában nagyon fontos szerepet tölt be: “A’ Magyar mintégy betsületében tartya azt a’ Szegény Könyvet oltalmazni”. Nem véletlenül, hiszen Anonymus munkája a haza földjét összekapcsolja a (XVIII. században is fennálló) nemesi családok földszerző hadjáratával, a nemesi kiváltságok és a magyar karakter bemutatásával. A *Supplex Libellus Valachorum* pedig éppen ezt a dokumentumot használja fel arra, hogy a három meglévő nemzet közé negyedikként feliratkozzon. Bolla és Éder jegyzetei jól mutatják, mi lehetett erre a válasz: vagy magából a forrásból bizonyítani, hogy a honfoglaló magyarok által legyőzött románok semmilyen

¹² A *Supplex Libellus Valachorum*mal Hunfalvy Pál foglalkozott a XIX. század hetvenes éveiben, ő közli a folyamodvány magyar összefoglalását, valamint foglalkozik Bolla és Éder jegyzeteivel, HUNFALVY Pál, *Bolla Márton és Éder Károly meg az oláh incolatus Erdélyben*, Századok, 1879, 510-518, 541-562, l. még a *Supplex Libellus Valachorum* előzményeiről I. TÓTH Zoltán, *A román nemzettudat kialakulása a moldvai és havasalfjai krónikairódalomban*, Athenaeum, Bp., 1942, valamint MISKOLCZY Ambrus, *A román nemzet útja a barokk rendiségétől a modern liberalizmusig Erdélyben és Magyarországon*, Aetas, 2003, 86-96.

¹³ ANONYMUS, *A magyarok cselekedetei*, Osiris, Bp., 1999, 26.

¹⁴ L. erről Kazinczy Ferenc levelét Aranka Györgyhöz, Kassa, 1789. december 21., *Kazlev. I.*, 520-521.

¹⁵ Aranka György levele Éder József Károlyhoz, Marosvásárhely, 1797. július 25.

jogokat nem élvezhettek a történelem során, vagy megkérdőjelezni a forrás igazságtartalmát. Ezt az utat kínálja Aranka is, amikor “hideg vérell” akarja megvizsgálni Anonymus *Gestáját* (és a *Csiki Székely Krónikát* – 1. később).

Ebből az derül ki, hogy a Társaság titoknoka is érzi, hogy az az identitás, amelyet a magyarság és székelység kialakított a századok folyamán, és amely a józsefi egyneműsítő reformokkal megkérdőjeleződött, az 1790/91-es országgyűlésen méginkább érzékeny és ingatagabbá váló konstrukció, amelyet csak akkor lehet újra megalkotni, ha nincs vetélkedés a különböző nemzetű és vallású emberek között (“a’ különböző Vallásu, nemzetü Rendü és állapotu emberek közé, az Atyafiságos és Hazafi Szeretetnek magvait hitsük”). Talán ezért nem is jelenteti meg August Ludwig Schlözer ellen írt recenzióját?...

2. A Schlözer-vita

2.1. Első felvonás: Anglus és magyar igazgatásnak egyben vetése

Az országgyűlési előzmények mellett az ahhoz kapcsolódó Schlözer-vita is a történetírás illetve a jogtörténet felé fordította a Társaság tagjainak figyelmét.

Az Aranka-Schlözer-vita tárgyalásához újra kontextusként kínálkozik az 1790/91-es országgyűlés. Erre az alkalomra írja ugyanis Aranka név nélkül megjelent, az *Anglus és Magyar igazgatásnak egyben-vetése* című röpiratát.¹⁶ Ezt később Szrógh Sámuel németre fordította németre, ez a változat eljutott Schlözerhez, a göttingai egyetem professzorához, aki *Statsanzeigen* című folyóiratában egy elítélő recenziót ír róla. Aranka röpiratát magyar értelmiségi körökben kedvezően fogadják. Kazinczy Ferenc 1790. augusztus 21-i levele szerint ki szeretne volna adni *Orpheus*ában, ahol korábban már jelent meg hasonló tárgyú értekezés Török Lajostól.¹⁷ Kazinczy ezen levelében tudósítja Arankát, hogy a röpiratot továbbítja majd Kazinczy Lászlónak, hogy ő majd juttassa el “Gr. Kendefi”-nek. Ez a “Kendefi” azonos azzal a Kendeffi Jánossal, aki ekkor Göttingában diákoskodik, Schlözer tanítványaként...

Az *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése* úgy is felfogható, mint a józsefi reformtörekvésekre adott válasz, amely már-már utópisztikus kiváltságokat birtokolva

¹⁶ ARANKA György, *Anglus és Magyar igazgatásnak egyben-vetése*, Kolozsvár, 1790, a röpiratot elemzi: DOBI Zsuzsanna, *Aranka György: Anglus és Magyar igazgatásnak egybenvetése, Egy XVIII. századi szöveg feltárása*, in, EGYED, 2004, 63-72.

¹⁷ Kazinczy Ferenc levele Aranka Györgyhez, Regmec, 1790. augusztus 21, in, *Kazlev II.*, s. a. r. VÁCZY János, Akadémiai, Bp., 1891, 99, TÖRÖK Lajos tanulmánya: *Anglia, és Magyar ország igazgatások' formájának előadása.*, in, *Orpheus*, 1790, Bika' hava, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Kossuth, Debrecen, 2001, 120-124 (hozzá tartozó jegyzet 471. oldal).

ábrázolja a magyar nemességet. A cikk azzal indul, hogy a beszélő sajnálatát fejezi ki, mennyire nem ismerik a külföldiek a magyar nemesi szabadságot, amire példa egy 1706-os írás, mely a magyarok minden dolga “közönségesen nyughatatlanságnak tartatik”.¹⁸ Ennek orvoslására keletkezik a röpirat, a bevezető rész szerint. A szöveg a magyar és az angol államformát állítja párhuzamba és szembe helyezi ezeket az osztrák és hannoveri államformákkal. Természetesen az előbbi kettőt itéli meg pozitívan, mondván, “sem mi nagyobb szolgák vagy Rabok egyik [uralkodó] alatt mint másik alatt nem vagyunk; hanem tulajdon képen szolván tsak Hívei; ’s a’ Törvényeknek vélek együtt Rabjai, vagy ismét vélek együtt Urai vagyunk, és maradunk törvényesen”.¹⁹ Ebből következik az a már-már provokatív állítás, amely a Magyarországot “*österreichische Staaten*”-nek nevező “Göttingai nagy Tudomány Professorok” és “Bétsi Irok” ellen szól: “egész Austria mint Austria annyit bir Magyar Országon, mint a’ mennyi ször a’ tenyereden vagyon”.²⁰ Magyarország tehát teljesen önálló ország, és csupán perszónálunióban él Ausztriával, viszont ez utóbbi és Hannover polgárai az uralkodó akarata alatt állnak, nem rendek, hanem szolgák. Emiatt, “Annak a’ madárnak melly Hazafiunak neveztetik közötték a’ Neme sem terem”.²¹ Persze a röpirat beszélője a hazai idegenajkúak ellen is tartogat néhány mondatot, ahogyan például a szászokról is szól: “De a’ mi ebbe a’ furtsább az; hogy még az Országba lévő – magokat Németeknek nevező idegenek, zugnak inkább az Haza ellen”,²² mivel irigylik a magyar nemesi szabadságot. A magyar nyelv ügyét is megemlíti, sokszor cinikus, intoleráns hangú szöveg végkicsengése:

*“Nagy vigasztalással telyes reménység biztat, hogy a’ világosodás első tsudája, immár a’ Hazába meg-vayon; és a’ meg-válásnak munkái is [t. i. a teremtés további részei], egy más-után természet szerint fognak következni. Meg-válnak a’ Magyar Korona Tartományai, az Austriai Tartományoktól; a’ Magyar Királly az Austriai Ertz hertzegtől [...]; mint meg-váltak vólt a’ víz a’ száraztól és a’ Vizek a’ Vizektől.”*²³

Ebből az idézetből természetesen nem lehet egyértelműen forradalmi nézeteket kiolvasni, inkább arról van szó, hogy Ausztria és Magyarország “visszatér” majd az előzőekben felvázolt perszónálunió útjára. Itt érdemes megjegyezni, hogy Török Lajos, Kazinczy és Aranka nevét emlegetve egy lapon, könnyen felmerülhet a szabadkőművesség,

¹⁸ Idézi ARANKA, 1790, 2.

¹⁹ U. o., 6-7.

²⁰ U. o., 9.

²¹ U. o., 22.

²² U. o., 34-35

²³ ARANKA, 1790, 39.

mint elsődleges kontextus, főleg mivel a Draskovich-féle szabadkőműves rendszer egyik fontos törekvése volt a Bécestől való különválás mind a páholyok rendszerében, mind pedig politikai téren.²⁴

A röpirat első göttingai célpontja a már említett Kendeffi János, aki a történész-jogtudós Schlözerrel, leírása szerint, szinte baráti viszonyban áll.²⁵ Arankához írt levelében tudósít arról, hogy megkapta Kazinczy Lászlótól a röpiratot a német fordítással együtt. Talán kérték is őt, hogy továbbítsa azt Schlözer felé, ám Kendeffi kételyeit fejezi ki ezzel kapcsolatban.

*“Schlözer Ur – írja – a’ ki nagy, uj formában öntöje /reformátora/ ezen Tudománynak [t. i. a jogtudománynak], éppen ellenkezöt tanitnak és irnak és ök éppen azokat állitják és mondják közönségesen a’ Tanito Székből, a’ magok Országokrol, a’ mit az Ur az Irásban a’ miénkröl”.*²⁶

Mitöbb, idéz is szó szerint Schözer előadásaiból: “Ein Regent er mag Kayser, König, Khurfüret oder Herzog seyn, ist nichts anderes als der erste Bürger des Staats”,²⁷ amely mondat nagyon hasonló Arankának annak a téziséhez, amely szerint a király csupán az első tisztviselője az országnak. A szerződéselmélet kétfajta értelmezésével tehát mind a két fél saját államához kapcsolódónak vallja a legtökéletesebb államformát. Így Kendeffi végül arról tudósítja Arankát:

*“az Ur Austriáról és kivált Hannoveráról valo állitmányait, haragos szemekkel olvasnák, és még inkább meg rángatnák a’ másik részit is a’ munkának tsak bosszúságbol is, azt mondván hogy a’ Magyarok öket Despoták Sclávjainak tartják és így ezen okbol gondolora vévén még másokkal is a’ dolgot, jobbnak találtuk hogy által ne adjuk Schlözernek”.*²⁸

Schlözerhez mégis eljut a német változat amelyből bőven idéz az azt bíráló névtelenül megjelent cikkében,²⁹ amelynek másik címe: *Ein ungrischer Aristokrate*, ahol az arisztokrata, az az a Magyarországon titokban terjedő lázító irat szerzője, egyértelműen negatív figuraként

²⁴ A Draskovich-féle rendszerrel l.: ABAFI Lajos, *A Draskovich-féle rendszer*, in, u. ö., *A szabadkőművesség története Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1993 (hasonmás kiadás), 73-131., JANCÓS Elemér, *A felvidéki magyar szabadkőművesség*, in, u. ö., *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században, Irodalomtörténeti tanulmány*, Ady Endre Társaság, Cluj, 1936, 124-198,

²⁵ Kendeffi János levelét Aranka Györgyhöz (Göttinga, 1790. október 30.) két közlemény is kiadta, az egyik ENYEDI Sándor, *Levelek Aranka Györgyhöz (1789-1790)*, MKSz, 1994, 326-327, a másik PETTRIS, Maria, *Ungarische Studenten in Göttingen als Vermittler ungarischen Gedankengutes. Ein Beispiel aus dem 18. Jahrhundert.*, in Finnisch-Ugrische Mitteilungen, 1988, 283-290. Én a megbízhatóbb szöveg miatt ez utóbbit használtam a dolgozat megírásakor.

²⁶ PETTRIS, 1988, 285-286.

²⁷ U. o., 286.

²⁸ U. o.

²⁹ SCHLÖZER, August Ludwig, *Anzeige von einer in Ungern handschriftlich umlausenden Aufrurschrift.*, Stats-Anzeigen, 1790, XVI., 357-372., a szöveg megtalálható a <http://www.ub.uni-bielefeld.de/diglib/aufkl/statsanzeigen/statsanzeigen.htm> honlapon.

jelenik meg, olyan emberként, aki minden tolerancia és emberség nélkül hatalmaskodik országának nem kiváltságos elemei felett. A legtöbbször megjelenő fogalom vele kapcsolatban az „Unwissenheit”, de megtalálhatóak az „unmenschlich”, „ungelemt” kifejezések is.³⁰

Schlözer szövegének beszélője a felvilágosodott emberbarát, aki a nemesi előjogok egyik legfeltűnőbb hátrányának azt tartja: „...daß der Bauer des Edelmanns Eigentum sei”.³¹ Ezzel kapcsolatban az egyik lábjegyzet csatlakozik Aranka szövegének ahhoz a passzusához, melyben fejtegeti, hogy amennyiben a király nem ért a rendek nyelvén, nem is értheti meg a rendeket. A lábjegyzet azt kérdezi:

“*Kan man dem Beherrscher der großen östreichsen Monarchie zumuten, daß er alle Sprachen seinen vielen Völkerschaften verstehe? Soll er auch zigeunerisch, slowachisch, oder walachisch lernen?*”³²

A román nyelv említése azt mutathatja, hogy a Schlözer tisztában volt vele, hogy erdélyi ember írta a bírálendő röpiratot.³³ Horja nevének emlegetése pedig, ha nem is szerzői szándék szerint, de a román nemzeti követeléseket juttathatták az erdélyiek eszébe, amire mintegy fenyegetésként, és Aranka szövegének felvilágosodás mellett érvelő részét gúnyolandó, szólhatott: “halbe Aufklärung macht Rebellen”.³⁴

A Schlözer-kritka visszhangját jól jellemzi Batsányi Arankához írt levelének egy mondata: “Szörnyűség, amit ír”,³⁵ vagy ahogy az *Anglus és magyar igazgatásnak egybenvetése* német fordítója írja: “Ki-kélt ugyan ama tudós rossz szivü *Schlötzer* a’mi *Vergleichungunk* [!] ellen ájúló dühötséggel”.³⁶ A II. József halála utáni nemzeti mozgalomnak ezen reprezentatív alkotása tehát nem talál kedvező visszhangra külföldön. Talán ez is az egyik oka annak, hogy Gyarmathi javaslata, mely szerint Schlözer lehetne az a személyiség, aki képes lehet arra, hogy megírja Magyarország történetét,³⁷ nem talál támogatókra hazai körökben. A Társaság inkább saját maga kezdi el megvetni ennek a történeti munkának az alapjait.

³⁰ A Schlözer-vita személyes hangvételére BÍRÓ Annamária is felhívja a figyelmet tanulmányában, BÍRÓ, 2004.

³¹ SCHLÖZER, 1790, 379.

³² U. o., 367.

³³ Aranka röpirata nem sejteti, hogy erdélyi személy lenne a szerzője (hacsak nem a szászokra való utalás nem érthető így).

³⁴ U. o., 372.

³⁵ Batsányi János levele Aranka Györgyhöz, Kassa, 1792. április 13, in *Batsányi János válogatott művei*, s. a. r. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, Szépirodalmi, Bp., 1956, 283.

³⁶ Szrógh Sámuel levele Aranka Györgyhöz, Pest, 1792. június 28., in, ENYEDI Sándor, *Aranka György és Szrógh Sámuel levelezése*, Itk, 1983, 532.

³⁷ Gyarmathi Sámuel levele Aranka Györgyhöz, Göttinga, 1794. május 25, JANCSÓ Elemér, *Gyarmathi Sámuel levelei*, MNy, 1944, 221.

2.2. Második felvonás: Kritische Sammlungen zur Gesichte der Deutschen in Siebenbürgen

A Schlözer-vita második felvonása a szászoknak ahhoz a törekvésükhöz kapcsolódik, hogy megpróbálják magukat kiemelni a többi nemzet közül, még hozzá azáltal, hogy nekik sikerül először létrehozniuk egy a nemzeti identitást megerősítő, és a velük szembeni jogtalanságokra rámutató, a teljesség igényével készült történeti munkát. Nem kisebb személyiségek vesznek részt ebben a “programban”, mint a volt erdélyi kormányzó Samuel von Bruckenthal, Johann Flitsch, vagy a szebeni polgármester, Friedrich von Rosenfeld, aki – ezzel is bizonyítva, hogy a szász kultúra nem a magyar, de a németországi német kultúrához áll közelebb – levelet küld Schlözernek, amelyben azt írja:

“Wir werden stolz darauf sein, einen Mann, der die Stimme eines so ausgebreiteten Publikums für sich hat, zur Vertheidigung unserer, so sehr gekrännten Rechte gefunden zu haben”.³⁸

Schlözer pedig a szászok megrendelésére megírja három kötetes történeti munkáját, amelyben okleveleket vizsgálva bizonyítja az erdélyi németek ősiségét Erdélyben. Talán nem is véletlen, hogy a szászok éppen a göttingai tudóst kérik fel, hiszen a *Stats-Anzeigen*ben többször jelent meg a szászok történetével foglalkozó tanulmány, ugyanakkor, kikövetkeztethető az *Ein ungrischer Aristokrate* esetéből is, hogy Schlözer egy magyar-szász művelődési vetélkedésben melyik oldalon állhatott...

Schlözer provokatív *Kritische Sammlungen*jéről először a Társaságban az 1797. szeptember 5-i gyűlés jegyzőkönyvében olvashatunk: “Schlöczer [!] úr pedig az erdélyi nemzetekről való munkáját három darabba [kiadta]”.³⁹ A társaság végzése ezzel kapcsolatban: “Szereztesse meg”. Hogy mit olvashattak az érdeklődő erdélyiek Schlözer impozáns forrásközlő és történeti munkájában?

A göttingai tudós, negligálva ezzel minden eddigi magyar történész által felállított konstrukciót, azt állította, hogy Erdélyben az elsőség a szászokat illeti meg, ők foglalták azt el a magyarok számára. Ez természetesen azzal járt, hogy erősen át kellett rendeznie a felhasznált források hierarchiáját, Anonymust, vagyis azt a forrást, amely – bár ebben a korban már kérdéses hitelességű volt – a legalapvetőbb írásműnek számított a magyar nemzeti

³⁸ Idézi: ZIMMERMANN, Hans, *Vorwort*, in SCHLÖZER, August Ludwig, *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Köln, Wien, Böhlau, 1979. (hasonmás kiadás)

³⁹ JANCsó, 1955, 250 (1797. szeptember 5, XXVII. gyűlés)

identitás szempontjából⁴⁰, egy “seltsame Sage”-ként aposztrofálja.⁴¹ De nem csak a magyarok sérelmezhatték a *Kritische Sammlung*et, hanem a székelyek is, akiknek a hunoktól való eredetét szintén elveti Schlözer:

“... erhält sich noch als ein einiges Corps de nation, welches gleichwol nicht halb so stark wie das deutsche ist; führt noch seinen DienstNamen Sekler; und läßt sich noch immer von einigen seiner Schriftsteller durch widersinnige Märchen und erdichtete Urkunden bereden, seine komanische Abkunft zu verläugnen, und eine Reliquie der attilaischen Hunnen, also ältere LandesBesitzer (LandesOccupaten), als Madjaren und Deutsche, senn zu wollen”.⁴²

Ebből az idézetből is látszik, hogy nem csupán eredettel és a nemzetek különböző hadi tehetségével kapcsolatos tényeket hoz fel a szászok elsőségének bemutatására, de népességi adatokat is.

Ugyanakkor Schlözer szövegében a magyar és székely nemzeti karakter is nagyon negatívan jelenik meg, hiszen barbárokként tünteti fel a területre érkező nemzeteket, és legjellemzőbb tulajdonságukat – a harci vitézséget – tagadja azzal, hogy azt mondja, a magyarok hiába próbálták elfoglalni Erdélyt: “..., aber nur deutsche KriegKunst, und vorzüglich deutsche KriegsBauKunst, die noch kein Madjar verstand, [...] konnte es gegen flüchtige Nomaden decken”.⁴³

Aranka méltán sértve érezve a magyar és a székely nemzeti méltóságot, cikket ír Schlözer ellen,⁴⁴ ami azonban nem jelent meg nyomtatásban, csupán a Társaság gyűlésein került tárgyalásra. A nyelvmívelők először a XXXIII. gyűlésen foglalkoznak a tüzetesebben a *Kritische Sammlung*ennel.⁴⁵ Egy bírálat hangzik el itt, amelyik Schlözer hamisnak vélt állításait igyekezik kiigazítani. Például bebizonyítja, hogy 900-tól Szent István uralkodásáig nem a pacinaciták (Schlözernél: Petscheneger) és a kunok (Schlözer szerint a székelyek elődei) birtokolták Erdélyt, valamint az ebből következő történeti megállapításokat. Természetesen a Társaság arra is ügyel, hogy a beszámolót tárgyaló rész végére odakerüljön: “csak a szerzővel bajoskodik, a nemes szász nemzetet pedig nem illeti”.⁴⁶

A következőkben a legfontosabb téma Schlözerrel kapcsolatban az erdélyi nemzetek pecsétje lesz. A három részből álló pecsét, amelyen Erdély címere (a magyar sas, a székely

⁴⁰ SCHLÖZER a magyar történetírókról Anonymustól Prayig: u. ö., 1979, I., *Vorbericht*, 1-19.

⁴¹ U. o., II., *Vorbericht*, IV.

⁴² U. o., II., 206.

⁴³ U. o., II., 112.

⁴⁴ Az Aranka-Schlözer-vitát elemzi, és Aranka egyik Schlözer ellen írt iratát ismerteti BÍRÓ, 2004.

⁴⁵ JANCSÓ, 1955, 266. (1798. február 21., XXXIII. ülés)

⁴⁶ U. o.

nap és hold és a szász hét vár) valamint latin és magyar nyelvű körülírás található egyszerre szentesítő eszköz és az erdélyi nemzetek összetartozásának szimbóluma is. A göttingai tanár azt állította, hogy a körülírás a pecséten ebben a sorrendben követik egymást:

A magyarok részén a felirat: “Nemes ha-“, a

A szászokén: “rom nemzetből ál-“

A székelyekén: “lo Erdély Országá”

Schlözer szerint ez a sorrend – a szászok közepén, tehát a legkiemeltebb helyen (de legalább másodikként) – is mutatja a szász nemzet elsőségét a többivel szemben, csak a történelem során került hátra a szász rész, értelmetlenné téve a körülírást.⁴⁷ A pecséttel kapcsolatos vita tehát nem egyszerűen egy történelmi relikvia forrásként való olvasásának problémája körül forog, hanem ennek a forrásnak az értelmezése által a nemzetek helyének kijelölésében, identitásuk megalkotásában is kiemelt szerepet foglal el. A XXXVII. gyűlésen Teleki Sámuelnek a témához való hozzászólását olvassák fel,⁴⁸ majd a következő ülésen már részletesen foglalkoznak a pecsét körülírásával,⁴⁹ azt állítva, hogy Schlözernél a feliratok rosszul szerepelnek, mert a vármegyék pecsétjén nincs magyar nyelvű írás, a székelyekén a felirat: “lo Erdély Országáé. Há”, a szászokén pedig: “rom nemzetből áll. Ebből arra a következtetésre jut a Társaság, hogy a szászok helye “nem a második, hanem harmadik vagy utolsó”, de mivel vannak még ebben a témában homályos pontok, későbbre halasztják a kérdés megválaszolását. A XXXIX. gyűlés jegyzőkönyve arról értesít, hogy a Társaság –ezzel is jelezve a téma fontosságát - már a nyomtatott reprezentáció részeként is kezelni akarja a pecsétről tett jegyzéseket: “a Társaság munkája II. darabjához való készülétek közé tartozván, hogy az erdélyi 3 nemzetek pecsétjei igazán kiadassanak”.⁵⁰ Mártonffi József, a későbbi katolikus püspök is bekapcsolódik a pecsétekkel kapcsolatos kutatásba, 1798. február 7-én ír válaszlevelet Arankának a Schlözer által is érintett kérdésekre.⁵¹ Mártonffi levele az, aki a Társaság ülésén elhangzott, a pecsétekkel kapcsolatos Schlözer-kritikához az elsődleges forrás, ugyanis azt írja Arankának:

“a Székellyek petsétyének nyomtatvánnyán, meg vallom, nem irányozhatom gondolatommal, mit tégyen az a szótag, mely felől a szemeim most is kétségben hagytak, HA, vagy KA légyen é? Ha három nemzetből álló Erdély Országáé”.

⁴⁷ A pecsétről: SCHLÖZER, 1979, 643-644.

⁴⁸ JANCSÓ, 1955, 280 (1798. május 8., XXXVII. ülés)

⁴⁹ U. o., 282-283. (1798. május 17., XXXVIII. ülés)

⁵⁰ U. o., 287. (1798. június 26., XXXIX. ülés)

⁵¹ Mártonffi levelét l. a *Mellékletben*

Mártonffi ezzel kapcsolatban hosszú fejtegetésekbe bocsátkozik, állításainak alapja pedig az: “Az Ország Rendjei között az elsőségért, az az, hogy első helyen neveztessek, heába tusakodnék akár mellyik más nemzet is, mert a bizonyoson a Magyaroké”. Mártonffi nem csak ebben a témában bírálja Schlözert, de a göttingai tudós legprovokatívabb állításához is hozzáfűz néhány szót. Leírja, forrásokra támaszkodva, hogy a Királyföldön épült várak nem olyan régiek, mint azt a *Kritische Sammlungen* állítja, így hamis az a feltevés is, mely szerint “csak azok által vették volna meg Erdélyt a Királyok, a mint Schlözer álmodozik”. Bírálja továbbá a szász történeti munka népszerűségi adatait, amelyeket szintén forrásokra támaszkodva cáfol meg:

“Innen ki lehet hozni, hogy a székely föld éppen olyan népes, ha nem népesebb, és hogy Székely több van, mint Szász; értvén csak a R[egius]. Fundust [Királyföld], a mint Schl[özer]. érti”.

A Schlözer elleni megszólalásoknak egyik legtöbbször emlegetett vádja, hogy egy kívülálló, külföldi történész nem lehet alkalmas arra, hogy magyarországi történetet írjon.⁵² Kendeffi János már említett 1790. október 30-i levelében nem csak az *Anglus és magyar igazgatásnak egyben vetésével* foglalkozik, de hazaküld néhány nyomtatott lapot a *Stats-Anzeigen*ből, amelyeken szintén egy Magyarországot érintő cikk olvasható.⁵³ Kendeffi levelét Enyedi Sándor és Maria Pettris is közölték az OSZK Kt. Quart. Hung. 1994 jelzet alatt található levélegyüttesből, a mellékelt nyomtatott lapokra azonban nem fordítottak figyelmet, holott a nemzet többi része fölött despotikus hatalmat gyakorló magyar nemességről szóló cikkhez maga Aranka (és/vagy Kendeffi is fűz megjegyzést. Amikor a szöveg arra utal, hogy a magyarok aránytalanul többen vannak az országgyűlésen, mint a nemzet többi része, Aranka (vagy Kendeffi) az “Über wie viel Deputirte?” (t. i. a nemzet többi része – überige Teil der Nation - mennyi képviselővel van jelen az országgyűlésen?) kérdéshez azt a megjegyzést fűzi hozzá, hogy “eztet magam is szeretném tudni?”, amely talán arra utal, hogy a cikkíró (aki ráadásul nemzetről és nem nemzetekről beszél a szövegben) nem tudhatja, milyen arányban kell jelen lenniük az országgyűlésen a nemzetek küldötteinek, vagyis nem lehet alkalmas arra, hogy a magyarországi helyzetet megítélje.

A Nyelvmívelő Társaság azon próbálkozása, hogy egy, külföldön is respektált történészekből álló “osztályt” is létrehozzanak a Társaságon belül, az ilyen téren kompetens íróknak lenne gyűjtőhelye. Helyet kapna itt természetesen Kovachich Márton György (horvát

⁵² L. Szrógh Sámuel levele Aranka Györgyhöz, Pest, 1792. június 28, in ENYEDI Sándor, *Aranka György és Szrógh Sámuel levelezése*, Itk, 1983, 532. kivétel talán csak, mint láttuk, Gyarmathi Sámuel.

⁵³ *Stats-Anzeigen*, 1790, XIV, 183.

származású magyarországi), Ballmann János (szász), Éder József Károly (szász), valamint maga Aranka György (székely).⁵⁴ Nemcsak Benkő műveinek kiadás előtti “lekapcsolása” mutat tehát abba az irányba, hogy minden nemzeti tudománnyal foglalkozó munkát megpróbál ellenőrizni, sajátjának tudni a Társaság, de az is, hogy az akkori Erdély legjobb történészeit igyekszik összefogni, legyenek azok akármilyen nemzetiségűek. A szász értelmiség, akik viszont Schlözert kéri fel a nemzeti történet megkonstruálására, éppen ezen az elgondoláson üt rést, ráadásul a többi két erdélyi nemzetről meglehetősen negatív képet festve. A Schlözer elleni felszólalás, pont amiatt, hogy a természetesnek vélt (l. pl. Mártonffi levelét: “bizonyosan a Magyaroké [az első hely a három nemzet említésekor]”) magyar és székely identitástudatot támadja, szinte neurotikus pontja lesz a Társaság munkálatainak. Aranka például így számol be barátjának, gr. Fekete Jánosnak erről: “annak a’ bolond Göttingai Professor Schlözernek Munkája megczáfolásának gondja, mintegy öszve srófolták a Lelket bennem”.⁵⁵ Ez az őszinte megnyilatkozás azt jelzi, hogy Aranka inkább kötelességként (erre utalhat a “gondja”) értékelte a versírásra szánt idejét is lefoglaló recenziót.

3. “a’ Hazába lévő Nemzetek közt forgo Világosságnak csomóját nevellyük” – forráskritika és forrásgyűjtés

3.1. A Csíki Székely Krónika⁵⁶

A Nyelvmívelő Társaság történetkutató munkásságában az egyik legfontosabb dokumentum a *Csíki Székely Krónika*, amely egy, a szöveg állítása szerint, 1533-ban keletkezett, de csupán egy 1695-ös másolat alapján ismert, töredékes, titokzatos forrás. Ezt az állítólagos XVII. századi változatot másolta tovább Farkas Nepomuk János 1796 november 18-án, majd elküldte a Társaságnak. A *krónika* a székelyek történelmét tárgyalja Erdélybe jövetelüktől a megírás (1533) időpontjáig, hosszú geneológiai kitérőkkel megszakítva a szöveget, homályos utalásokkal terhelve azt, 47 versben. Megjegyzendő, hogy a dokumentum kutatástörténete során többször bebizonyították,⁵⁷ hogy csupán egy ügyes hamisítványról van

⁵⁴ L. a JANCSÓ, 1955, 350-352.

⁵⁵ Aranka György levele Fekete Jánoshoz, Marosvásárhely, 1798. július 3, in, ENYEDI Sándor, *Aranka György 1798-as levelei Galánthai Gróf Fekete Jánoshoz*, It, 1989, 338.

⁵⁶ A *Csíki Székely Krónika* és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kapcsolatával foglalkozott BERKI Tímea, *Aranka György és a Csíki Székely Krónika*, in, EGYED, 2004, 55-61, valamint BIRÓ, 2004,

⁵⁷ Ebben a témában írt a *krónikáról* SZÁDECZKY Lajos, *A Csíki Székely Krónika*, Akadémiai, Bp., 1905., Az elemzéskor, mivel ő az Aranka jegyzeteit és előszavát is közli a *krónika* latin és, Aranka által fordított magyar nyelvű szövege mellett, főleg erre a munkára támaszodom. Újabb kiadta a *krónikát* tanulmányokkal

szó, amelyet a Sándor-család próbált felhasználni egy birtokper alkalmával, mint egyértelmű bizonyítékot a föld birtoklására. Ennek a dolgozatnak azonban nem tiszte, hogy csatlakozzon az eddigi legjellemzőbb “igaz-hamis”-vizsgálathoz; ezen a helyen inkább az lehet a kérdés, hogy miért fordult a Társaság érdeklődése a *krónika* irányába, valamint hogy milyen eredmények születtek a vele kapcsolatos munkálatok során.

A *krónika* szövege túl azon, hogy valóban a Sándor-család történetére vonatkozó adatokat is bőven tartalmaz (sőt a Sándor-család tagjai a főszereplők ebben a történetben), olyan a székelyek kollektív történelmére vonatkozó mondatokat is találhatók benne, amelyek egy székely nemzetről szóló narratívába gond nélkül beilleszthetők. A legfontosabb pontja a *krónikának*, mintegy második *Magyarok Cselekedeteiként*, hogy a nemzet által birtokolt államterületet összekapcsolja a múltba helyezett földszerzési történettel, amelynek szereplői – geneológiailag bizonyíthatóan – a nemzet mai tagjainak ősei. A nemzet így módon, ahogyan Anonymus írásában is, egy eredetközösségként tételeződik, amely teljes joggal bírja az általa jelenben birtokolt földterületet.

A székelyek a *krónika* szövege szerint a magyarokat követően érkeztek Erdély területére, de ezt már ők maguk foglalták el: “Azoktól a Pannoniában elébb bėjött Magyaroktól származván és a havasos földet magok fegyverekkel nyervén, ’s azt magok között Tribusok, Nemek és Ágok szerint felosztván...”⁵⁸

A magyar rokonság, amely ebből az idézetből is látható, a két nemzet kapcsolatában mellérendelő viszonyt feltételez. Rokonságuk és többszöri szövetségesként való fellépésük (például Uopour Sándor I. Istvántól kér segítséget, hogy legyőzhesse ellenfelét, Gyulát) ellenére a szöveg mégis erősen hangsúlyozza a székelyeknek a magyaroktól való elkülönülését, hiszen az Erdélyben megtelepedett nemzetnek saját vezetője van, “egy Rabanbán fő igazgató vezér”, sőt saját törvényeik is, amelyek közül Árpád néhányat át is vesz a saját népe számára:

*“minekutánna a’ köveken lévő törvényeket megolvasta volna, azokból ezeket szaba a’ maga Nemzetére: Hogy a’ Pannon földén a’ főhatalom senkire ne szálljon, hanem csak a’ ki az ő Törsökéből fiu ágon származott”*⁵⁹

A székely törvények kitérnek továbbá a földbirtoklási jogra, az előljáráshoz való engedetlenség büntetésére, valamint arra, hogy: “A’ közönséges dolgok pedig a Nép

egybekötve BENCsik Péter szerk., *Csiki székely krónika*, Magyar Ház, Bp., 2000, a székelység identitástudatával foglalkozik HERMANN Gusztáv Mihály, *Rendiség és nemzetiségi identitástudat a székelyeknél*, Aetas, 1993, 40-56.

⁵⁸ SZÁDECZKY, 1905, 138.

⁵⁹ U. o., 140

közakarattával végeztessenek”.⁶⁰ Ezeknek a székely nemzet számára a józsefi abszolútizmus után is kellemesen hangzó törvényeknek a hatásosságát, fejlettségét és régiségét mi sem bizonyítja jobban (amellett természetesen, hogy a magyarok is respektálják őket), hogy a’ szöveg “a’ *Hétkő vér kövekre* metszett Törvények” megnevezéssel utal rájuk, azaz úgy beszél róluk, mint lejegyzett, kodifikált törvényekről.

A krónika jónéhány olyan állítást tartalmaz, amelyre a XVIII. századi történetírók is rábólinthattak volna, vagy mert a hamisító általuk felhasznált forrásokat is alkalmazott, vagy mert az ő műveiket használta fel a krónika megalkotásánál.⁶¹ Például Benkő Józsefnek *Transsilvania specialis* és *Az Erdély Országi Nemes Székely Nemzetek képe* című úveiben sok mondatot a krónika idézeteivel is alá lehetett volna támasztani. Ilyen a *Transsilvania specialis* következő állítása:

“A székelyeket teljes joggal nevezhetjük földjük ősi és örökletes birtokosainak, mint akik fegyverrel megszerzett területet és Erdély fennmaradó részét fegyvereikkel kitartóan megőrizték annyi évszázadon át, s a magyarokkal, legközelebbi testvéreikkel, akik Scythiából jöttek a tájakra (mivel számbelileg náluk kevesebben voltak), egyesültek és alávetették magukat a magyarok vezéreinek”⁶²

Benkő ugyanúgy a hun-magyar-székely rokonság képviselője, mint a korszak legtöbb magyar történésze és a *Csíki Székely Krónika*. Ezek talán azok a történetileg hitelesnek vélhető gondolatok, amelyek miatt a korszak forráskritikus történelemszemlélete is felfigyelhetett a *krónikára*.

Vannak azonban olyan pontok a szövegben, amelyek inkább az “emlékezet”, mint a történelem hatáskörébe tartoznak.⁶³ Kiemelten fontos emlékezhely a székelység egységét szimbolizáló áldozókehely, amely egyes tudósítások szerint még Aranka György idejében is létezett.⁶⁴ Erről Farkas Nepomuk János számol be 1796. november 20-i levelében: “[a krónika eredeti kézírata] ma is megvagyon, de a nemzet hajdoni áldozattételre szolgált

⁶⁰ U. o.

⁶¹ SZÁDECZKY jelzi, hogy a Csíki Székely Krónika “szerzője” még szó szerinti részletet is átvész Benkő József *Transylvaniájából*, SZÁDECZKY, 1905, 165.

⁶² BENKŐ, 1999 II., 14.

⁶³ L. az emlékezet és történelem viszonyáról: ASSMANN, Jan, *A kulturális emlékezet*, Atlantis, Bp., 1999, GYÁNI Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Napvilág, Bp., 2000, valamint NORA, Pierre, *Emlékezet és történelem között*, Aetas, 1999, 142-157.

⁶⁴ Ezzel a kehellyel kapcsolatos leveleket közöl SZÁDECZKY, 1905, 225-252.

szerecsendióból való pohár is”.⁶⁵ Később biztosítja Arankát, hogy a kehely után kutatva meg fogja találni azt,⁶⁶ de Aranka kezébe soha nem jut el ez a fontos tárgyi bizonyíték.

A *krónika* szövege a kehelyt a székelyek “nemzeti pohara”-ként (“poculo Gentis”) emlegeti (a nemzet minden esetben Gens, sohasem Natio), amiből arra következtethetünk, hogy, hogy kultikus, a nemzeti identitáshoz szorosan kapcsolt tárgyról van szó. Vele kapcsolatban azonban több homályos utalás, történetietlennek tűnő esemény olvasható ki a *krónikából*, mint amilyen az a mondat, melyet Aranka úgy fordít: “A Schiták Nabou Fileimjetől az Anachoharimtol [megtalált szeretsendio kellyhe pohár]”,⁶⁷ ami az eredetiben “ab Anachoharim Scitarum Nabou Phileim”. Az érthetetlen szövegrészt (talán tisztségnévről lehet szó ebben a környezetben) Aranka arab eredetűnek tartja, így a Náb=nap, a File=éjszaka szavakat véli felfedezni a szövegben, amely azért is sokat mondó számára, mert a székelyek címerében egy nap és egy hold látható. Az arabok ráadásul a székelyek szomszédjában éltek amikor a magyarság még a Kuma partján táborozott, így a kifejezés arab eredete könnyen bizonyítható. Beszédes, hogy a máskor oly kritikus Aranka a számára eddig ismeretlen szavakat rögtön egy nemzeti szimbólummal társítja.

A másik homályos pont a kehellyel kapcsolatban Anacharsis, szkíta király szerepe, aki – a *krónika* állítása szerint Görögországból hozta Scythiába a kehelyt.⁶⁸ Arankát itt úgy látszik megint “cserbenhagyja” forráskritikai érzéke, hiszen ahelyett, hogy a mesés, legendás történetet fiktívként kezelné, még forrásokot is megjelöl annak bizonyítása mellett, hogy igazként is kezelhető ez a részlet. Jegyzetében felhívja a figyelmet: “Itt már nagyon jeles régi dolgok következnek”, majd hozzáteszi, hogy a kehelyről már Curtius Rufus is írt, Anacharsis haláláról pedig Hérodotosz kínálkozik forrásként.⁶⁹ Láthatjuk, hogy Aranka, amikor a *krónikát* jegyzeteli, sokszor szeretné igaznak, valódinak tartani.

A kehely szerepe a székelység történetében egyébiránt számára nem kétséges a homályos utalások ellenére sem. Azt írja egyik jegyzetében:

“az áldozatra való háznak vagy kápolnának építése, úgy tetszik szerencsétlen gondolat volt, mert addig a’ Nemzetnek mind gyűlése, mind áldozattya, mind a’ kehelyének helye az anyavárosban lévén, melly a nemzetben az egységnek lelkét fentartotta; ezzel az áldozó helynek változtatásával azután az

⁶⁵ Farkas Nepomuk János levele Aranka Györgyhöz, Csíksomlyó, 1796. november 20., in SZÁDECZKY, 1905, 211.

⁶⁶ U. o., 213.

⁶⁷ U. o., 131-132.

⁶⁸ SZÁDECZKY, 1905, 143.

⁶⁹ HÉRODOTOSZ, *A görög-perzsa háborúk*, ford. Muraközi Gyula, Bp., Osiris, 2000, 292.

anyavárosnak becsülete 's a' nemzetnek egysége is megromlott a' hasonlások által".⁷⁰

A kehely tehát azoknak a nemzeti identitást meghatározó entitásoknak egyike, amelyek a székelység összetartozását megerősítik, sőt az egész nemzetet érintő döntéseknél a szentesítés gesztusában is a kehely a legfontosabb szimbólum, mint egy pecsét vagy koronaékszer: "a' székely nemzet a' király tetszésit örömmel fogadván, annak a kellyhe pohár erejével törvényes erőt ada".⁷¹

Nem véletlen, hogy Aranka "palladium"-ként is megnevezi az áldozókelyhet, mint ahogy Kovachich Márton Györgyhöz írt levelében, melyben beszámol a *krónika* előkerüléséről:

*"Volt a Székelyeknek egy palladiumok: egy szerecsen dió pohár; találta volt még Scythiában Nabon Phileim Anachoharim. Ebből csak a nemzet közönséges gyűlésébe s a fő Rabonbánnak volt szabad innia – ez ma is, úgy értem meg van. S most azon vagyok, hogy megszerezsem, legalább bizonyos legyek róla."*⁷²

A palladium egy Vergilius *Aeneis*ében szereplő Pallas-szobor, mely védhetetlenné tette Trója városát, egészen addig, míg Ulixés el nem lopta helyéről.⁷³ Így a palladium a trójai nép fennmaradásának szimbóluma, és hasonlóképpen gondolhatott Aranka is az áldozókehelyre.

A pohár nem csupán egy a múltban létező nemzeti szimbólum, de a jelenben is létező, ily módon a nemzeti kollektív emlékezet relikviájaként is működtethető, ráadásul a *krónika* állításait bizonyító tárgy is. Aranka főleg olyan jellemzőket keres az általa vizsgált történeti dokumentumban, amely még a mai napig, a jelenben is létezőként, meghatározhatja a nemzet identitását. Ilyen részletekre találhatott a helynevek megnevezésekor, legalábbis erre utal a már említett Kovachichhoz írt levél: "Bud várának helye és neve ma is meg van Udvarhely mellett".⁷⁴ A Sándor-dombra, melyről a *krónika* is megemlékezik, még Orbán Balázs is felhívja a figyelmet 1868-ban készült munkájában.⁷⁵ Az emlékezet mechanizmusát beindító helyekből tehát viszonylag sok található az 1533-as írásban, amely természetesen nem marad hatás nélkül. Farkas Nepomuk János például ezt írja már említett levelében:

"A mely régi hagyományos levelekből írás most nem régiben kezemre akadtott a méltóságos főtiszt úr által, székely nemzetünknek eredetére, díszes viselt

⁷⁰ U. o., 43.

⁷¹ U. o., 150.

⁷² Aranka György levele Kovachich Márton Györgyhöz, Marosvásárhely, 1798. febr. 24, in, FERENCZY, 1878, 148.

⁷³ VERGILIUS, *Aeneis*, ford. Kartal Zsuzsa, Bp., Eötvös, 1995, 27.

⁷⁴ Aranka György levele Kovachich Márton Györgyhöz, Marosvásárhely, 1798. febr. 24, FERENCZY, 1878, 149.

⁷⁵ ORBÁN Balázs, *A Székelyföld leírása I.*, Pest, 1868, hasonmás kiadás, Babits, Bp., 2002, 58.

dolgaira, vitéségire, szokásaira sok úri familiák lejövésire s bizonyítására [...] megbecsülhetetlen kincset érne".⁷⁶

Nem csak az beszédes, hogy a *krónika* szövegét szerinte a székely családok állapotának bizonyításra lehetne felhasználni (azaz szükség van egy ilyen bizonyítékra), hanem a többes szám első személyű "eredetközösséggé egyesítő beszédmód" is: "nemzetünk", amely azt mutatja, hogy Farkas, Aranka valamint a *krónika* szereplői ugyanabba a közösségbe tartoznak. Nem csoda hát, hogy Farkas a nemzeti identitás erősítőjeként szeretné kezelni a szöveget.

A *krónikával* kapcsolatos munkálatok hasonló "tüneteket" mutatnak, mint ami a Schlözer-vita kapcsán történt lépések. Aranka Éderhez írt levelében megjegyzi:

"Nem gyözők azon kéz iráson eleget tsudálkozni, igen meg gyült véle a' bajunk. Hogy lehet azt Critice vagy meg igazítani, 's hitelessé tenni: vagy hitelességit el-itélni? Es nekünk ez a kötelességünk: nem lehet száraz lábbal által menni rajta: de ez a' dolog munkát és embert kíván".⁷⁷

Ebben a megnyilatkozásban is az látható, hogy a Társaság "kötelesség"ének tekintette a nemzeti identitás számára olyan fontosnak tűnő dokumentum vizsgálatát. Mintha a felvilágosodás ésszerűsége, objektivitása ("Critice") küzdene itt a nemzeti identitás szubjektivitásával.

Nem csupán a nemzeti "kötelesség"-tudat működése az összeköttetés a Schlözer-vita és a *Csiki Székely Krónika* körül kialakult tudományos beszéd között. A *krónika* jegyzeteiben Aranka felhívja a figyelmet arra az összefüggésre, mely szerint: mivel a honfoglaló székelyeknek saját vezérük volt, saját fővárosuk (Boud vára) és a nemzeti szimbólumként szolgáló palladiumuk, nem kétséges, hogy a székelyek nem barbár, hanem az akkori civilizáció magas fokán álló nép voltak.⁷⁸ Ez nem csak nemzeti önigazolásként értelmezhető, hanem úgy is, mint egy Schlözer elleni kijelentést.

⁷⁶ Farkas Nepomuk János levele Aranka Györgyhöz, Csiksomlyó, 1796. november 20., in SZÁDECZKY, 1905, 211.

⁷⁷ Aranka György levele Éder József Károlyhoz, Marosvásárhely, 1797. július 25, l. a *Mellékletben*

⁷⁸ U. o., 139.

3.2. “egy Székelyek Diplomatica Historiájának Idéaja” – a Székely oklevéltár előzményei

Schlözer a dolgozatban eddig úgy jelent meg, talán Kendffi megszólalásainak kivételével, mint egy negatív, a magyar és székely nemzeti identitást veszélyeztető szereplő. Kendeffi – a magyar viszonyokat kicsit Schlözer szemszögéből is átlátva, így a “külföld” elvárásait ismerve – azt írja, hogy a külföld azért ítéli meg olyan negatívan a magyarországi helyzetet, mert:

“még eddig egy jo és tökéletes Magyar Országi Közönséges Törvénye /Jus Publicum Hungariae/ se jött a’ Világ eleibe [...] így kivánni lehetne hogy egy jo és okos Hazafi neki ülne és egy olyan Jus publicum Hungariaet írna a mellyben meg mutatná, hogy a mi ős Törvényeinken fudálodo Jus publicumunk egyszersmind a Jus Publicum Universaléval /a’ minden nemzetek Közönség Törvényével/ nem tudom jo é ez a szó? is meg egyezik.”⁷⁹

Újra Aranka Éderhez írt 1797. július 25-i levélre kell hivatkozni, amikor a székely “Közönséges Törvénye” megírására tett első kísérletet megemlítjük. Ebben ugyanis Aranka megfogalmazza az igényt:

*“A’ mi Hazánknak szüksége vagon egy Ius Publicumnak diplomatische valo ki dolgozására; és én ugy gondolom, hogy minden Nemzetnek Magyarnek, Székelynek, Szásznak, Oláhnak s. a. t. Igasságainak ’s ezeket magokban foglaló Törvényekk Gyökere a’ Régiségekben találtatik fel; ’s azokbol lehet jól meg érteni”.*⁸⁰

Ugyanez a levél egy másik környezetben is megjelenik, méghozzá a Társaság 1797. július 29-én tartott XXVI. gyűlésében,⁸¹ amelynek jegyzőkönyvéből megtudhatjuk, hogy a negyedik pontban: “Olvastatik az abbé Eder úrnak a titoknok által a Társaság nevében küldött levelek mása”. A Társaság szűkszavú végzéséből úgy tűnik, hogy a talán most először komolyan felmerülő javaslatot örömmel fogadták a nyelvmívelők, hiszen a levél felolvasása után az áll: “Dicsértetik”.⁸² Az ötödik pont pedig: “A negyedik pont alatt említett székelyek diplomatica historiájának rajzolatja eléadatik és felolvastatik”.⁸³ A Társaság rögtön javasol egy oklevélgyűjtési programot, amely a gyűjteményben még nem meglévő oklevelek beszerzésére irányul. Meg is neveznek néhány olyan személyt, aki egy ilyen gyűjtemény

⁷⁹ PETTRIS, 1988, 287.

⁸⁰ Aranka György levele Éder József Károlyhoz, Marosvásárhely, 1797. július 25, l. a *Mellékletben*

⁸¹ JANCsó, 1955, 237. (1797. július 29, XXVI. ülés)

⁸² U. o.

⁸³ U. o.

összeállítására alkalmas: Türi László, Éder és b. Bruckenthal Mihály “szászok ispánja excellenciája”.⁸⁴ Éder nemsokára “Közli a magánál lévő székelyeket illető diplomáknak lajstromát”.⁸⁵ Aranka, ekkor még titoknokként más történetkedvelő embereket is felkeres, mint amilyen Batthyány Ignác, katolikus püspök, akihez azt írja 1798. január 17-i levelében beszámol róla, hogy legutóbbi kolozsvári útja során, amikor Batthyányval beszélt, felmerült a székelyek okleveleinek kiadása. Ekkor már úgy tűnik, hogy a Társaság gyűjteménye elég nagy ahhoz, hogy a kiadásra is lehessen gondolni, “vallyon nem jobb volnaé, amint én gondolnám az egész Munkát két részre szakasztani. Az elsőbe a Diplomákat Constitutiokat s még régi leveleket esztendő szám rendi szerént adván ki, a másodikba pedig a Székelyekről írt nyomtatott s K. Írásban lévő Darabokat tévén: s a végibe hátul a más Történetek Iroiból Kritter [?] modja szerént kiszedett Helyeket oda ragasztván” – írja Aranka a történelemkedvelő püspöknek. Ezt erősíti a Martinihoz küldött levél, amely arról számol be: “A’ Székelyek Diplomatica Historiájára tartozó Actaknak gyűjtésében meglehetősen haladtunk”.⁸⁶

Ahhoz, hogy megérthessük ezt a “gyűjtőszenvédélyt”, Prónay Sándornak, Aranka barátjának 1797. november 17-én írt levele idézhető. Ő szintén olvasta Schlözer munkáját a szászok történelméről, és ezzel kapcsolatban megjegyzi: “En-is ugyan curiosus vagyok arra az emberre, a’ kinek couragija lesz belé kapni. Ugyan legyen körme: mert másképp belé török a kése, ’s az egész Nemzet szégyent vall”.⁸⁷ Prónay, aki a Társaság tagnévsorában úgy szerepel, mint akinek hasznát lehet venni “a magyar történet és litteraturára”⁸⁸, respektálja Schlözer könyvét, dicséri annak kritikus hozzáállását, és hozzáteszi: “Igy szeretném a’ Székely Nemzet historiaját látni”.⁸⁹

Azt tehát, hogy a Társaság Aranka kezdeményezésére belefog egy nagyszabású gyűjtőmunkába, úgy is lehet értelmezni, mint a Schlözertől átvett forráskritikus, forrásközlő történetírás megjelenését. Annál is inkább gondolhatunk erre, mivel Schlözer munkájának egyik legnagyobb érdeme abban állt, hogy közölte a szászokat érintő okleveleket. Ezeknek már pusztán a mennyisége igazolhatta a szászok követeléseinek helyességét.

Akadtt azonban olyan tagja a Társaságnak, aki nem így gondolkozott. Mártonffi József például azt írja levelében:

⁸⁴ U. o., 237-238.

⁸⁵ U. o., 262. (1798. február 2, XXXII. ülés)

⁸⁶ Aranka György levele Martinihez, H. n., 1797 szeptember 6., l. a *Mellékletben*

⁸⁷ Prónay Sándor levele Aranka Györgyhöz, Almás, 1797. november 17.

⁸⁸ JANCSÓ, 1955, 351.

⁸⁹ Prónay Sándor levele Aranka Györgyhöz, Almás, 1797. november 17.

“Az olvasó világ két féle részből áll: azokból, a kik[ne]k a polgári, ’s törvényes igazgatás kezében vagyon; és az úgy nevezett Tudósokból. Az elsők számára nem szükséges mindent ki nyomtatattatni. Azok a hol kell, tudnak élni a régi levelekkel; ’s úgy is a sarkalatos kérdésekben nem a nyomtatott brochurákból, hanem az eredeti levelekből itilnek. A Tudósokra nézve, miért kellene a mi dolgainkat minden brochuristának tudni? miért lehessen mindennek azokban gázolni? Én félek, hogy a Szászok is valaha meg bányák, hogy minden leveleiket a vásárba küldik”.⁹⁰

Ezt Mártonffi azzal magyarázza: “Minnél több levelei vannak valamely nemzetnek az Uralkodótól, jele, hogy annál többet uralkodtak rajta. Annál tisztább Székelyek vólnánk ma is, minél kevesebb adomány leveleink vólnának az Uralkodótól”.⁹¹ Ez a szemlélet nem volt egyedi a korban. Az írásos, modern törvények, oklevelek helyett az ősbibnek számító szokásjog tisztelete például Benkő *Transsilvania specialis*ában is megtalálható.⁹²

Az oklevelek gyűjtése mindazonáltal megindul, és ezt a gyűjteményt úgy is fel lehet fogni, mint a Schlözer-féle *Urkunden* “ellen-oklevéltár”-át. Ehhez persze a Szászföldön található levéltárakat is át kell vizsgálni, úgyhogy Aranka 1797-es Székelyföldi útja során Brassót is útba ejti...

⁹⁰ Mártonffi József levele Aranka Györgyhöz, Kolozsvár, 1798. február 7, l. a *Melléklet*ben

⁹¹ U. o.

⁹² BENKŐ, 1999 II., 22: “Mindezen felül a székelyek okos és kötelező s az esetek gyakoriságától kipróbált szokásokkal élnek, s így ezek az iratlan jog erejével bírnak.”